

והיה כי יביאך (שם, יא-טז); שמע (דב' ו, טז); והיה אם שמוע (דב' יא, יג-כא). אלו הן ארבע פרשיות שבהן אמורה מצות תפילין; ועיין להלן [ה], [א]. תפילין מניחים גברים (לפי חז"ל קטן משעה שיודע לשמור על נקיון גופו); תפילה של ראש בקו צמיחת השער מעל לאמצע המצח על-פי הכתוב: לטוטפות בין עיניך (שם' יג, טז; ועוד), ותפילה של יד על הזרוע השמאלית (לאטרים ימנית), על הקיבורת מול הלב. בתפילה של יד תא אחד ובו יריעת קלף, גלולה או מקופלת, שעליה כתובות ארבע הפרשיות. תפילה של ראש עשויה ארבעה תאים ובכל תא יריעת קלף ועליה אחת הפרשיות. התפילין קשורים לראש או לזרוע ברצועות עור מושחרות בצדן החיצון. כיום מניחים תפילין רק בשחרית של ימי החול (לדעת ספראי אין מניחים אותם בשבתות ובמועדי ישראל משום שהם תוספות ללבוש ואינם בגדר לבוש; מש' שבת ו, ב), במנחה של תשעה באב, ויש נוהגים להניחם גם בימי חול-המועד; בימי קדם היו לובשים אותם כל שעות היום.

קופסית התפילין עשויה כמין קוביה שאורכה ורוחבה (אבל לא דוקא גובהה) שווים, על בסיס רחב הקרוי תיתורא. החלק האחורי של התיתורא קרוי מעברתא, ובו עוברות הרצועות. בקופסית של תפילה של ראש בולטות שתי שיי"נים, מימין שיי"ן רגילה, משמאל שיי"ן של ארבעה ראשים. קשרי הרצועות עשויים כאותיות, המצטרפות לשם שדי; ויש כמה מנהגים בפרטי המעשה. הפרשיות נקראות פרשה (מכילתא דרבי ישמעאל, בא [מהד' האדאווית-רבי], עמ' 66), ומזוזה (שבת עט, ע"ב למעלה).

[ב] מונחים. — (א) תפילין. — בלשון חז"ל משמעות המלים תפילה ותפילין (בכתב-יד קאופמן גם תפילים), ובצירופים: תפילה שְׁלִיד או תפילה שְׁלִזרוע, תפילה שְׁלִראש או תפילין שבראש. ובארמית: תפילא, תפילתא, תפילת ידא, תפילת רישא, וברביב תפילי, תפילין. בת"א משמשת המלה תפילין תרגום רק למלה המקראית טוטפת, והכוונה לתפילה של ראש; ואילו ת"י מוסר: אות על יד — תפילת ידא; טוטפת — תפילת רישא. הקופסית עצמה נקראת תפילה (מש' מג' ד, ח) או קציצה (בר' כד, ע"א; ירוש' תע' ד, ח [סט, עמ' א]). התאים הנפרדים בקופסיות נקראים קציצה (מש' כלים יח, ח; תוס' כלים ב"ב ד, א [מהד' צוקרמאנדל, עמ' 593]; קציצה), בית (מנח' לד, ע"ב) וטוטפת (עיין לקמן).

המלה תפילה גזורה כנראה משרש פל"ל, אבל משמעותה המקורית מעורפלת. יש המפרשים אותה: חפץ שנועד לשעת תפילה. אבל אין לדעה זו על מה שחסמוך שכן בימי קדם נהגו ללבוש תפילין כל היום כולו, ולא רק בשעת תפילה. כמה מן הראשונים (כגון מהר"ם מרוטנבורג, הרא"ש ובנו רבי יעקב בעל הטורים) הסמיכו לתה' קול; ויעמוד פינחס וַיִּפְלֵל, על-פי הפירוש בסנה' מד, ע"א, מלשון ויכוח, ופירשו שתפילין הם חפצים המוכיחים ששם ה' נקרא על הלוש אותם. לאחרונה הציע ספיזר לשרש פל"ל הוראה של שמירה ותיווך (גם על-פי האכדית palālu, המתועד באכדית קדומה בשמות עצם פרטיים וגם בניב האשורי הקדום); ולדעתו אפשר שתפילין היא צורת רבים מופשטת המרמזת

להסיט את זיהויה של תפוח מתל שיח' אבו זרד, כדי לפנות את האתר לזיהויה של ישיב הסמוכה. אולם בסקרים אחרונים (שטרם נתפרסמו) נתגלו ביאסוף מימצאים המסייעים לזיהוי של ישיב ביאסוף, ואפשר אפוא לקיים את הזיהוי של תפוח בתל שיח' אבו זרד.

קושי אחר, שלא מצא את פתורו הוא שנאמר כאן: והלך הגבול אל הימין אל ישיב עין תפוח (יהו' יז, ז). לבד משאלת תיקון התיבה ישיב והמתנה בשיב (ע"ע) נותרה שאלת עין תפוח והיעדר הציון המקשר, ואף זאת ביקשו פרשנים לתקן ולהוסיף את התיבה 'אל'. עדיין לא ברור מה טעם ציון בכתוב זה עין תפוח במקום תפוח שבשאר הכתובים, ושמא יש בכך דיוק גיאוגרפי.

אפשר שתפוח נזכרת בפרשה נוספת אגב סיפור תפישת השלטון בידי מנחם בן גד. במל"ב טו, טז נאמר: אז יכה מנחם את תפסח ואת כל אשר בה ואת גבוליה מתרצה כי לא פָתַח יָדָה, את כל הָהָרוּתִיָּה פָקַע. רוב הפרשנים מסתייגים מפשוטו של כתוב זה המדבר על תפסח (וע"ע תפסח (ב)) וגורסים לפי תרגום השבעים תפוח במקום תפסח. אומנם נותר הקושי של 'מתרצה' ואף הוצע לראות בתיבה זו כפל לשון מפס' יד. אם אכן מכון הכתוב לתפוח, מדובר כאן בפרשה עלומה של ניגודים פנימיים בממלכה בתקופה של חילופי-שלטון אלימים, ושמא דומה הדבר לסיפור פשיעתה של לבנה (מל"ב, ח, כב).

שווארץ, תבואות הארץ, קה, קא; ז. קלאי, גבולותיה הצפוניים של יהודה ירושלים תש"ך, 95-97; הנ"ל, נחלות, עיין במפתח (ושם ספרות); הנ"ל, סקר חשכ"ח, 157, 169; אביינוה, גיאוגרפיה, 36-37; אהרונ, ארץ ישראל, עיין במפתח U. KAHRSTEDT, Syrische Territorien in hellenistischer Zeit, Berlin 1926, 62 s.; S. KLEIN, ZDPV 57 (1934), 8 ss.; F.M. ABEL, RB 45 (1936), 103; idem, GP 2, 475; ALT, Kleine Schriften I, 200; NOTH, Josua², 103; E. JENNI, ZDPV 74 (1958), 35 ss.; AHARONI, Land of Bible, index s.v. ת"ק

תַּפְחָה. — בן חברון (דה"א ב, מג). הכוונה אל-נכון לאחת ממשפחות כלב שבסביבת חברון הקשורה ביישוב בית תפוח המוזכר ביהו' טו, נג, במחוז חברון שבנחלת יהודה; וע"ע בית תפוח.

על יחס תפוח למשפחות חברון ע"ע 1. חברון, ב; וכן כרך ד, טור 108; ה, טורים 477-478.

תפילין. — תוכן הערך: [א] כללי. — [ב] מונחים. — (א) תפילין. — (ב) קמיע. — (ג) טוטפת. — [ג] משמעות התפילין. — [ד] תולדות התפילין. — (א) העדות על השימוש בתפילין והיקף שמירת המצוה. — (ב) שינויים והתפתחות. — 1. צורת התפילין. — 2. תוכן הפרשיות. — 3. סדר הפרשיות. — [ה] העדות המקראית. — (א) המחלוקת המסורתית בפירושה. — (ב) פשוטם של כתובים. — (ג) אות, זכרון וטוטפת. — [ו] סיכום. [א] כללי. — התפילין הם קופסיות קטנות של עור נוקשה ומושחר ובתוכן פרשיות מן התורה, לקיים את הנאמר וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך (דב' ו, ח), וכיצא בזה. לפי ההלכה הפרשיות הן: קָדַשׁ לִי (שם' יג, א-י);

התפילין). שהרי מדובר שם על אות וזכרון שה' הוציא את ישראל ממצרים (שמ' יג, טז), וכן: למען תהיה תורת ה' בפיך (שמ' יג, טז), כדי שדברי ה' יהיו קשורים (דב' ו, ח; יח, יח) אל מקיימי המצוה. חז"ל פרשו את הדברים האלה על הנחת תפילין ממש והדגישו בהרבה מאמרים את ההיבט החינוכי-הרוחני של מצוה זו (כגון: ברכ' ו, ע"א; יד, ע"ב — טו, ע"א; ירוש' קיד' א, ד [סא, עמ' ב]; מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח [מהד' האראוויטץ-רבין, עמ' 127]). וכיצא בזה גם היהודים ההלניסטים הבינו את מצות תפילין (איגרת אריסטאס, קנח — קנט; פילוק, De Spec. Leg. IV 137-139, 26; יוסף בן-מתתיהו, קדמ' ד, ח, יג).

לצד ההשקפה הרשמית רווחה בקרב העם הערצת התפילין כקמיעין (ירוש' שבת ו, ב [ח, עמ' ב]; עיר' ו, א [כו, עמ' ג]; מס' תפילין; והשווה רמב"ם, הלכות עכו"ם, יא"ב; תרגום שה"ש ח, ג; ועוד). אפילו חכמים האמינו בכוחם האפוטרופאי של התפילין, כגון ר' יוחנן שלבש תפיליו בבית הכיסא כדי שישמרו עליו מפני המזיקים (ברכ' כג, ע"א-ע"ב). לתפיסה זו אולי סייע גם הדמיון החיצוני של תפילין לקמיעין (עיי' לעיל); אמנם גם בלי הדמיון הזה, מובנת הערצת תפילין כקמיעין, כי חפצים מקודשים נחשבים לבעלי סגולות אפוטרופאיות בכל התרבויות. אף השימוש בכתבים שאינם בעלי תוכן מאגי כמין קמיע הנקשר לגוף ידוע ממקומות שונים. במיסופוטמיה נתגלה לוח אבן קטן בצורת קמיע ובו חקוק קטע קצר מעלילת האל אַרה. בסוף הקטע תפילה קצרה: אַרה... יהי רצון שאני (פלוני) עבדך אחיה (ריינר). בסנה' כא, ע"ב — כב, ע"א נאמר שמלך ישראל תולה ספר תורה קטן בזרועו כמו קמיע. יולינוס הכופר, קיסר רומי, קשר לגופו כקמיע כתבי הומרוס ואפלטון (עיי' אצל ליברמן). נוצרים נהגו להשתמש בעותקים של האבנגליונים, או קטעים מהם, כגון "תפילת האדון" או המבוא לאבנגליון של יוחנן כקמיעין (אצל נסטלה ופון-דובשיץ). מוסלמים נושאים על גופם עותקים קטנים של הקראן כקמיעין (אצל באדג'). במצרים נתגלה כתב-יד זעיר של תולדות חיי מאני, מיסד הדת המאניקאית, ששימש כנראה כקמיע. בימי הביניים נהגו יהודים להשתמש בעותקים של ס' יונה כקמיע. אבל כשם שאין ההגנה מפני מזיקין המשמעות העיקרית של תשמישי קדושה אלו, כך גם אין להסיק מהערצת התפילין כקמיעין שזו היתה משמעותם המקורית בעיני אלה שחידשו את המצוה ביהדות. אדרבא, יש ראיות שהשימוש בתפילין כקמיעין הוא משני. תוכן הפרשיות שבתפילין אינו כשל קמיעין שיש בהם שמות אלים ולחשים, או פסוקים בעלי תוכן שאפשר לייחס להם משמעות מאגית, כגון: כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך (שמ' טו, כו; השווה סנה' י, א). יתר על כן, דוקא הזקוקים להגנה מפני המזיקים — קטנים ונשים, חולים ונושאי מיטת המת — אינם לובשים תפילין. גם אסור ללבושם במקומות וזמנים שבהם יש צורך בשמירה יתירה מפני המזיקים: בבית הכיסא (לפני שהתירו ללבושם שם; עיי' ברכ' כג, ע"א), בשעת שינה ובלילה (ברכ' כג, ע"ב; סוכה כו, ע"א-ע"ב; מנח' לו, ע"ב).

בעיקר לחפץ אפוטרופאי, אולי פסלון קטן של רוח-מגן, ואחר-כך קמיע. אבל משמעות זו של שורש פל"ל אינה מיוסדת היטב בעברית. לעומת זאת ראוי לשים לב לכמה כתובים שבהם בא שורש פל"ל במשמעות של פָּפֶר, צֶדֶק, השיב חָמָה (שמ"א ב, כה [השווה יומא פז, ע"א ורש"י שם; יח' טז, נא-נב; תה' קול, עיי' בשבעים ר-V]; והשווה במ' כה, יא, יג; ועוד השווה שמ' כא, כב: ענש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפלילים, אל פס' ל: אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו ככל אשר יושת עליו). לאור זה אולי אפשר לראות בתפילין חפץ המשמש לכפר, להשיב חימה מעל הלוש אותו, בדומה לציץ שלבש כוהן גדול בין עיניו, ותפקידו לרצות ולכפר (פסח' ז, ו; ערכ' טז, ע"א; זבח' פח, ע"ב). וכידוע שהמצח מקום יפה לסמלים אפוטרופאים (יח' ט, ד"ו; והשווה ת"י לבר' ד, טו; והשווה דב' יד, א; ובכרית-החדשה חזון יוחנן ז, ג; ט, ד; יד, א); וכן הזרוע (עיי' סנה' כב, ע"א; ירוש' חג' ב, א [עז, עמ' א]; פדר"א פרק כא, סי' לח-מ; ועוד). נמצאת המלה תפילין מתפרשת כרמז לכוח אפוטרופאי, אלא שאין הדברים יוצאים מגדר השערה.

(ב) קמיע. — במס' תפילין פעמיים נקראת התפילה קמיע (ט; יב), וזה גם פירושה של המלה היוונית לתפילין φυλακτήριον (מתי כג, ה). ואכן התפילה דומה לקמיע בצורתה (השווה ירוש' עיר' יא [כו, עמ' א]; עיר' צו, ע"ב — צז, ע"א; שבת סא, ע"א-ע"ב; קטו, ע"ב; ועיי' באוצר הגאונים י, חלק התשובות, עמ' 12 מס' 26; ועוד לקמן [ג], [ו]). ובזה שקושרים אותה כקמיע. פירוש המלה קמיע הוא דבר הקשור, והשווה תוס' דמאי ב, יז (מהד' צוקרמאנדל, עמ' 48): היתה קומעת תפילין על ידו (במקבילה שבבבלי ע"ז לט, ע"א: היתה קושרת). ואף-על-פי שלפי מס' תפילין, תפילה הנעשית כמין קמיע פסולה, היו התפילין והקמיעין דומים עד שאפשר היה להחליפם בטעות. לעתים קרובות נזכרים ביחד תפילין וקמיעין (כגון מש' שבת ו, ב; מש' שקל' ג, ב; מש' מקר' י, ב; מש' כלים כג, א; ספרא, שמיני ח, ו [מהד' וייס, 53 עמ' ב]). וגם אפשר שהשימוש במלה קמיע לתפילין רומז להערצת התפילין כקמיעין ממש; ועיי' לקמן [ג].

(ג) טוטפת. — משמשת כמה פעמים ככינוי לתפילה של ראש (יומא לג, ע"ב; מ"ק כו, ע"א; תרגום אסתר ח, טו). בדיונים הלכתיים בשאלת מספר התאים שבתפילה של ראש קרויים התאים טוטפות (סנה' יא, ג; מנח' לד, ע"ב ומקבילות). בחיבור מנדעי מסופר על יהודיה שמאסה ביהדות ובמנהגיה ובתוכם בטוטיפתא, ובמקומה בחרה בזר רענן. הכוונה או לתפילה של ראש, או לתכשיט של ראש של בנות ישראל (אבל חוץ מזה אין טוטיפתא נזכרת בארמית של נוצרים). על גזרון המלה ומשמעותה המקורית ע"ע טוטפת, ולקמן [ה].

[ג] משמעות התפילין. — בשאלת משמעות התפילין יש להבחין בין ההשקפה הרשמית לתפיסה העממית, ובין לבין מקור המצוה. הוגי הדעות של היהדות ראו בתפילין משמעות חינוכית, ולמדו אותה אף מפרשטם של הכתובים שנחשבו כמקור למצות תפילין (הן הפרשיות שבתוך

על שמירת מצות תפילין בין יהודי הודו, פרס ובבל בימיו (PL XXVI, col. 168).

אבל יש גם עדויות על יהודים שלא הקפידו על הנחת תפילין, והם עמי ארצות (ברכ' מז, ע"ב; סוטה כב, ע"א) ופושעי ישראל (ר"ה יז, ע"א; והשווה גם פסח' קיג, ע"ב). את ההתרשלות בקיום המצוה ניסו להסביר בכך שישראל לא מסרו נפשם עליה בשעת גזירות המלכות (שבת קל, ע"א; והשווה ירוש' ברכ' ב, ג, ד, עמ' ב); ומקבילות. ואכן יש עדויות שמצות תפילין נחשבה למעשה של חסידות מופלגת (שבת קיח, ע"ב; ירוש' ברכ' ב, ג, ד, עמ' ג). ראוי לציין שלאיש המקרא המתוארים בציורי בית-הכנסת של דורא-אברופוס (אמצע מאה ג' לסה"נ) כשציציות בבגדיהם אין תפילין, ואולי לא נתקבלה מצות תפילין בקהילה זו. גם בספרות הגאונים יש עדויות על הזנחת מצות תפילין (ר' סעדיה גאון, פירוש על ס' שמות, פר' בוא [בכתב-יד]; ס' שבלי הלקט, עניין תפילין); ואף הובעה התנגדות שכל אדם ילבש תפילין שכן תפילין צריכים גוף נקי וקשה לאדם לשמור על גופו בטהרה (ס' שבלי הלקט, עניין תפילין; ס' החינוך, סימן תכ [תכא]; ס' מהרי"ל, פב, עמ' א, סוף הלכות ציצית ותפילין). גם בעלי החוספות מעידים שמצוה זו רפויה בידינו (שבת מט, ע"א: ד"ה כאלישע), ור' משה מקוצי העיד שבשנת 1236 דרש בספרד ובארצות אחרות והחזיר בחשובה אלפים ורבבות לשמור מצוות תפילין, ציצית ומזוזה (ס' מצוות גדול, סוף מצות עשה ג).

(ב) שינויים והתפתחות. — 1. צורת התפילין. — התפילין מקמראן שונים מהתפילין של ימינו בגודל ובצורה. התפילין מקמראן קטנים ביותר. תפילה של יד מקמראן מידותיה 1x2 ס"מ בקירוב, ושל ראש 1.2x1.65-3.20 ס"מ בקירוב. מסתבר שנהגו לעשותם קטנים כל-כך כדי שאפשר יהיה ללכת בהם כל היום. לפי ההלכה שבידינו התפילין מרובעים (ברייתא במנח' לה, ע"א), כלומר שאורכם ורוחבם שווים; ואילו התפילין מקמראן ומאדי מרבעא הם מלבניים, רוחבם יתר על אורכם (השווה מתי כג, ה: ירחיבו להם התפילין). אבל יש דעה שגם בברייתא הנ"ל יש לפרש מרובעות — מלבניות (ולאו דוקא ריבועיות), ואם כן, הרי שהתפילין הקדומים ביותר כבר מתאימים להלכה של חז"ל. בתפילין של ראש ממערות מדבר-יהודה אין אות שי"ן כבתפילין שלנו. אבל לדעת דין השי"ן המקורית היא שלושת החריצים שבין ארבעת התאים שבתפילה של ראש. ההלכה פוסלת תפילין עגולים או מצופים זהב (מג' ד, ח; והשווה: תפילה זי כסף [קאולי, מס' 81, שו' 30], ועיי' לעיל (א); וכן תרגום אסתר, ח, טו, ובייחוד הנוסח השני שבמהד' שפרבר, כרך IV/A, עמ' 202). הצורך להזכיר פסולים אלו מלמד שהיו שנהגו כן. לשאר פסולין בתפילין עיי' מנח' לה, ע"א.

2. תוכן הפרשיות. — בתפילין של לוחמי בר-כוכבא (שנמצאו בואדי מרבעא ובנחל צאלים) זהות הפרשיות לפרשיות שבתפילין שלנו (חוץ מגירסה אחת הידועה מתרגום השבעים). בתפילין של קמראן מצינו את אותן הפרשיות אלא שהן מורחבות. לפני הפרשיות קדש לי, והיה

[ד] תולדות התפילין — (א) העדות על השימוש בתפילין והיקף שמירת המצוה. — יש מקום לשער שחפץ בשם תפילה היה קיים כבר בתקופת המקרא. בתעודה אוגריתית המתארת את בעל נאמר: ראשה תפלין טלי. בנ. ענ[ה] (Ugaritica V, RS 24.245:5) ופירושו (לפי טיגאי): על ראשו תפלה, טלי בין עיניו (תפלי ביו"ד במקום ה"א, כנראה סיומת קדומה לנקבה). בתעודה ארמית של יהודי מיב מתחילת מאה ג' לפסה"נ מוזכרת תפלה זי כסף (קאולי, מס' 81, שו' 30), היינו תפילה של כסף. והשווה מש' מג' ד, ח: צפן [את התפילין] זהב וכי. מכל מקום ברור שתפילין נהגו בישראל בתקופה שלפני התנאים, שהרי נמצאו בקמראן, וגם הוזכרו באגרת אריסטיאס (קנח — קנט), באבנגליון של מתי (כג, ה) ובסיפור על הלל או שמאי שהראה את התפילין של סבו (מכילתא דרבי ישמעאל, בא [מהד' האראוויטץ-רבין, עמ' 69]; ירוש' עיר' י, א, כו, עמ' א). יתירה מזו מסופר מי בית-שני ואילך מעידים המקורות שמצות תפילין היתה מקובלת ביהדות לכתותיה: פרושים, אנשי כת מדבר-יהודה, "חיצוניים" ומינים (מש' מג' ד, ח) וכנראה גם ביתוסים (שבת קח, ע"א). לפי עדויות אחדות קיימו מצוה זו המוני

תפילה של ראש מקמראן
(מגדל פי שלושה)

העם. דרך משל נמסר לנו: ארבעים סאה קצוצי (היינו קציצות) תפילין נמצאו בראשי הרוגי ביתר (גיט' נו, ע"ב — נח, ע"א; ועד). ואכן נמצאו שרידי תפילין (פרשיות וקציצות של ראש) במערות שבהן הסתתרו לוחמי בר-כוכבא, בואדי מרבעא ובנחל צאלים. תפילין נחשבו אחת המצוות היסודיות ששונאי ישראל גזרו על קיומן כשם שגזרו על המילה והשבת (מש' עיר' י, א; שבת מט, ע"א; קל, ע"א). עדויות מתקופת התלמוד מעידות על קיום מצות תפילין בבבל (מנח' לה, ע"א; מג' יח, ע"ב; ב"מ כט, ע"ב; ירוש' מ"ק ג, ד [פב, עמ' א]). אב-הכנסייה הירונימוס מעיד

כי יביאך מימין — כמשמעו, שמע והיה אם שמוע משמאל, כלומר ראשונה משמאל שמע ומימין לה פרשיה של והיה אם שמוע.

כבר בימי הביניים ביקשו חכמי ישראל לאשש את השיטות השונות בממצאים עתיקים. ר' משה מקוצי (מאה י"ג לסה"נ) מספר על נפילת "בימה מעל קבר יחזקאל [בבבל] ומצאו שם תפילין ישנים מאוד כסדר רבנו משה (= רמב"ם) ורש"י" (ס' מצוות גדול, עשין, כג). בפסקי תוספות (מאה י"ג או י"ד לסה"נ) נמסר כי "בנהרדעא ובירושלים נמצאו ב' זוגים אחת כרש"י ואחרת כר"ת (= רבנו תם)" (פסקי תוספות למנח' לד, ע"ב, סי' צב). חילוקים אלו ואחרים נמצאו כבר בתפילין מאזור מדבר יהודה. בין תפילין של יד מימי מרד בר-כוכבא מואדי מרבועא ו"מנוקם לא ידוע" נמצאו כאלו כשיטת רש"י ואחרות כשיטת רבנו תם (ועיין מיליק, DJD II, 81; ועוד עיין אצל גורן, תורת המועדים, 496).

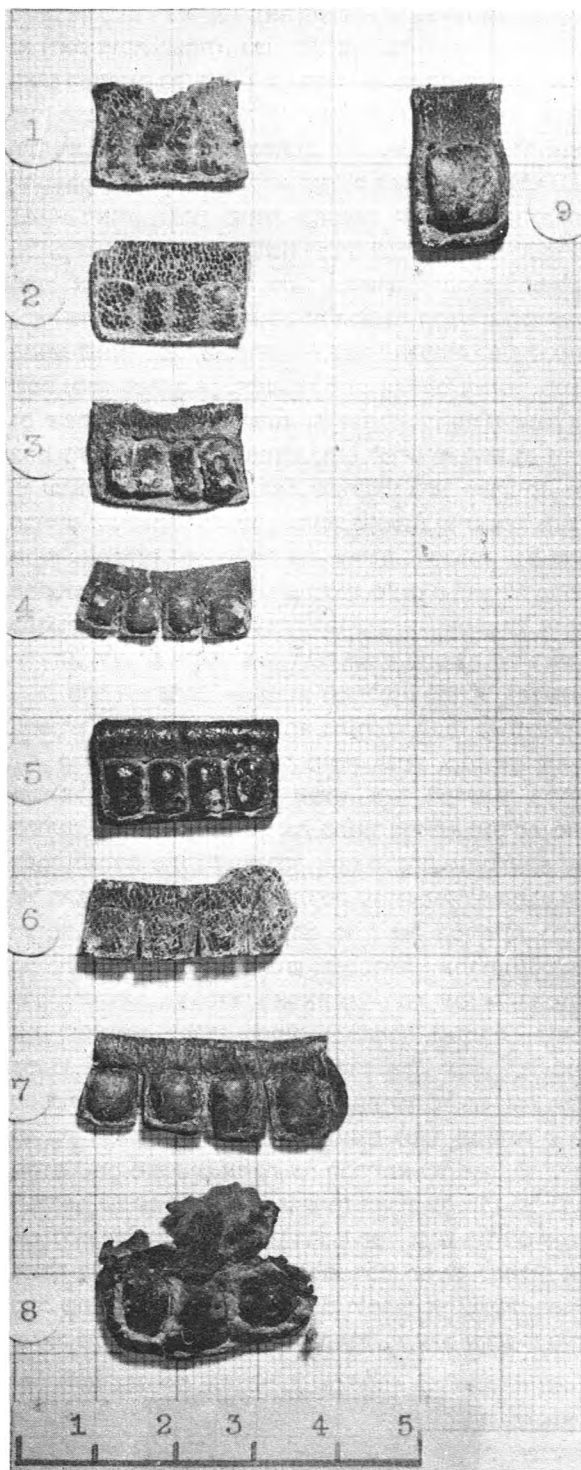
[ה] העדות המקראית. — (א) המחלוקת המסורתית בפירושה. — חכמי ההלכה תלו מצות תפילין בארבעה כתובים: והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך (שמ' יג, ט); והיה לאות על ידכה ולטוטפת בין עיניך (שם, טז); וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפת בין עיניך (דב' יח, ט); וקשרתם אותם לאות על ידכם והיו לטוטפת בין עיניכם (דב' יא, יח). ייתכן אמנם שהנוהג להניח תפילין — לאו דוקא עם אותן הפרשיות — השתרש עוד לפני שבאו חכמים ולמדוהו מפסוקים אלו; כלומר שמדרש ההלכה הוא למעשה אסמכתא לנוהג. מכל מקום ברור שמדרש זה מבוסס על הבנה מילולית של הכתובים הנדונים, שלפיה הטוטפות הן חפץ מוחשי והקשירה היא קשירה ממש. כנגד הבנה מילולית זו הוצגה הבנה מיטאפורית, הרואה בלשונות אלו דימויים לזכירה ולשקידה בדברי תורה.

אשר להבנה המילולית-המוחשית ברור שהיתה מקובלת בישראל בימי בית-שני (ואולי גם לפני-כן). שהרי כל הממצא המפורט לעיל (כולל הממצא מקמראן) מעיד על כך. אבל גם ההבנה המיטאפורית היא ככל הנראה קדומה. היא המסבירה את העובדה שהשומרונים לא קבלו מצות תפילין. השבטים ותיאודוטיון מתרגמים טוטפות: *ἀτίνακτα*, *ἀσάλευτον*, היינו: לא זזים, לא מתנועעים; וכוונת התרגום היא כנראה שדברי ה' צריכים להיות קבועים, יציבים, כלומר ההבנה היא מיטאפורית. וכך הבינו כנראה גם פילון (De Spec. Leg. IV 26, 137–139) והירונימוס (PL 168, col. XXVI), אשר רומזו לפירוש המיטאפורי בתרגומו (= V) לפסוקים הנדונים. אף דברי המשנה: האומר שאין תפילין (סנה' יא, ג) מתפרשים כמכוונים לבעלי הפירוש המיטאפורי של הכתובים הנדונים. ואולי גם ציורי בית-הכנסת בדורא-אברופוס מעידים על כך; עיין לעיל [ד], (א). בימי הביניים היה פירוש הכתובים לסלע מחלוקת בין הקראים והרבנים. הקראים הטעימו את הפירוש המיטאפורי. יפת בן עלי הקראי (במחצית השנייה של מאה י') כתב שהכתובים מרמזים ל"מנהג בני אדם כאשר יחפצו שיזכרו דבר ישימו אותות על אצבעותיהם להזכירהו הדבר אשר הם

כי יביאך (שמ' יג, א-טז), באה הפיסקה שלפניהם שמ' יב, מג-נא (זאת חוקת הפסח); לפני הפרשיה של שמע (דב' ו, ד-ט), באים הפסוקים דב' ה, א — וג, הכוללים את תיאור מעמד הר-סיני ועשרת הדברות; ולפני הפרשיה של והיה אם שמוע (דב' יא, יג-כא), באים הכתובים יב, — יא, יב. במקרה אחד (4Q phyl N) אף מצינו קטע משירת האזינו (DJD VI, no. 141). ראויה לציון מיוחד התוספת של עשרת הדברות שבתפילין מקמראן המאששת רמזים שנמצאו בספרות חז"ל ואצל אבות הכנסייה על כתיבת עשרת הדברות בתפילין. נראה שיש לקשור כתיבת עשרת הדברות בתפילין הקדומים במנהג שנהגו במקדש לקרוא את עשרת הדברות לפני קריאת שמע (מש' תמיד ה, א); ומשבטל מנהג זה מפני המינים, בטלו גם עשרת הדברות מפרשיות של תפילין. בתפילין שנמצאו בהם עשרת הדברות הם נכתבו קדם לפרשיות קדש לי, והיה כי יביאך שבס' שמות, ונראה שהוקדמו בשל חשיבותן. יש סבורים שהמאמר: האומר... חמש טוטפות (עיין אצל מאן), מכוון לתפילין הכוללים את עשרת הדברות כפרשיה חמישית. אבל בשום מקום לא מצינו שעשרת הדברות תכתב כפרשיה לעצמה (אלא בצמוד לפרשיה של שמע, על אותה יריעה), ולעולם אין אלא ארבעה תאים בתפילה של ראש. 3. סדר הפרשיות. — מקור המחלוקת בסידור הפרשיות בתפילין בפירושה של הברייטא במנח' לד, ע"ב: כיצד סדרן? — קדש לי והיה כי יביאך מימין, שמע והיה אם שמוע משמאל. לכאורה הפירוש פשוט, סדר הפרשיות כסדרן בתורה. (הגמרא אמנם מביאה בסמוך ברייתא הגורסת סדר הפוך והגמרא מתרצת שגירסה אחת מדברת מנקודת ראייתו של מי שמניח את התפילין, וגירסה שנייה מנקודת המבט של העומד מולו, כך שבכל מקרה סדרן של הפרשיות כסדר כתיבתן בתורה). סיוע לפירוש זה מברייטא אחרת (מכילתא דרבי ישמעאל, בא [מהד' האראוויטץ-רבין, עמ' 74]) המונה את הפרשיות כסדרן בתורה וממשיכה ואומרת: כותבן כסדרן ואם לא כותבן כסדרן הרי אלו יגנוזו. וזה סדר הפרשיות כשיטת רמב"ם ורש"י ("תפילין של רש"י"). אבל יש בין הגאונים והראשונים הטוענים לסדר פרשיות שונה משום שהם מפרשים אחרת את הברייטא של מנח' לד, ע"ב. מפורסם שבהם הוא סדר הפרשיות הקרוי על שמו של רבנו תם, נכדו של רש"י ("תפילין דרבנו תם", שיש מניחים אותם בנוסף ל"תפילין של רש"י"). לפי רבנו תם יש להחליף את סדר שתי הפרשיות מספר דברים ולכתוב את 'שמע' בסוף. ונראה שכך פירשו את הברייטא במנח' לד, ע"ב: קדש לי והיה

פרשיה ("קדש לי") מתפילה של ראש מקמראן (גודל מקורי)

תפילין מקמראן.
משמאל תפילין של ראש.
מימין למעלה תפילה של יד

שאפשר לכתובם אות אפשר למנות: (1) חותמות (בר', לח, יח, כה; יר', כב, כד; שה"ש ח, ו); (2) סימני בעלות שבגופו של עבד, כגון שם הבעלים הכתוב על ידו הימנית (קאולי,

חפצים לעשות אותו על כן חייב ה' ב"ש שישימו מעשה במצרים לפניו תמיד לזכור אשר חייב עלינו לתת הבכורות, דברה התורה בלשון בני אדם".

לפירוש הקראי הסכים מנחם בן סרוק (מאה י') שסיכם את הכתובים ככה: "עמי שית אמרי נגד פניך וחקותי מול עיניך, ואל תשכח את הדברים אשר ראו עיניך..."; הוא הסתמך על תה' טז, ח וס' משלי. את דעת הקראים הביא הראב"ע בפירושו לשם' יג, ט, וחלק עליה.

(ב) פשוטם של כתובים. — מבחינת ההקשר בשם' יג אין הנושא הדקדוקי של והיה לך לאות... ולזכרון/ולטפח... הפרשיות של התפילין אלא אחד או יותר מהנושאים המוזכרים בפרשיות; היינו העובדה כי ה' הוציא את בני ישראל ממצרים (שם, פס' ט, טז); או בפרשה הראשונה היום הזה (פס' ג); או העבדה הזאת, היינו חג המצות (פס' ה), ובפרשה השנייה הקדשת הבכורות (הצירופים היה לאות והיה לזכרון מרמזים למאורע היסטורי וליום קדוש גם בשם' יב, יד; יח' כ, כב; והשווה גם שם' ג, יב). משמעם של הפסוקים הוא שגבורות ה' במצרים או המצוות האמורות בפרשה צריכות להיות זכורות יפה יפה. נמצאה משמעותם של הביטויים לאות על ידך ולזכרון/ולטפח בין ענין מיטאפורי, כמו: שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך (שה"ש ח, ו), וכתובים דומים שבהם מוזכרים דברי מלבוש וקישוט בשימוש מיטאפורי, כחפצים שהם תמיד זכורים או קרובים או יקרים או אופייניים למי שלובשם (עי' יש' סב, ג; יר' ב, לב; יג, יא; כב, יד; חגי ב, כג; מש' א, ט; ג, ג; ד, ט; ו, כא; ז, ג; איוב כט, יד; וכן ANET, עמ' 95, שו' 163, 165; עמ' 394, שו' 44, iii ואילך). שאין והיה לך לאות וגו' מצוה נוספת על אלה שבפס' ב"ח ויב"ט מוכח גם מפס' ו המרמז שהפסוקים שקדמו לו בפרשה דנים במצוה שנתית (מימים ימימה) ולא יום-יומית. מצד שני, נאמר: וקשרתם לאות על ידך והיו לטופת בין עיניך וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך (דב' ו, ח-ט); מפסוק זה למד דרייבר שכשם שמצוות מזוזה אינה בגדר מיטאפורה, כך גם ענין האות על היד והטופת בין העיניים יש לפרשו כמשמעו. דרייבר מבחין בין הכתובים בס' שמות שיש לפרשם על דרך ההשאלה (כמיטאפורות) לבין אלו שבס' דברים שיש לפרשם בצורה מילולית, כמכוונים לחפצים ממש. לפי שיקול זה תהיה ראשיתו של הפירוש ההלכתי של הכתוב בשם' יג, ט, בספר דברים. אבל לפי שדווקא ס' דברים נוטה להפשטה יותר מהספרים שקדמו לו בזמן, קשה לקבל את מסקנתו של דרייבר. מכל מקום המחלוקת המסורתית בפירוש הכתובים שביסוד מצות תפילין נמשכת בחקר המקרא, ועדיין לא הגיעה לכלל הכרעה. עם זאת הפירוש המיטאפורי קרוב יותר לפשט.

(ג) אות, זכרון וטופת. — מיטאפורות מרמזות לחפצים מוחשיים. לפיכך, גם אם נעדיף את הפירוש המיטאפורי, עלינו לנסות ולזהות את החפצים אליהם רומזת המיטאפורה. האות על היד הוא כנראה סמל (תכשיט או כתובת קעקע) שעל היד או הזרוע (יד = זרוע; שופ' טו, יד), בדומה לאותות אחרים שבגוף (מילה, האות שה' שם לקין). בין החפצים

מקובל היה לקשור על הגוף דברים כתובים, ותפילה של ראש נקשרה על הראש בטוטפת של ממש. חז"ל קבעו שהפרשיות שבתפילין יהיו דווקא הפרשיות המלמדות (לשיטתם) מצוה זו, ולא כתובים שנוח לייחס להם משמעות מאגית; וכך נעקרו תפילין מגדר קמיעין ממש והפכו לסמל למסירות למצוות, ובייחוד למצוה הכתובה באותן פרשיות. אפשר שעיקר כוונתם של חז"ל היתה להקנות משמעות רצויה לנוהג שמצאו בו שמץ של פסול, אפשר שנאחזו בנוהג קיים כדי להחזיר חידוש שנתחדש להם בקיום המצוה; ואפשר שהיתה להם נטייה או מגמה כוללת לעשות את מצוות התורה מוחשיות ככל האפשר וניתנות לקיום במעשה ממש. ברור שאין ביכולתנו לעמוד על כל גורמיה של התפתחות מצות תפילין לשלביה; ואולי אפשר לראות את מצות התפילין כמביעה שאיפה להוסיף עוד סמל מוחשי ליהדות, הדלה בסמלים כאלה החיוניים לחיי הדת.

[א] כללי:

עין הספרות בערך טטפת; ועוד:
מ. ראדינסזאה, תפלה למשה (מקוצי), תולדות התפילין וקורותיהן, פרעסבורג תרמ"ג; י. אייזנשטיין, אוצר ישראל י, ניריורק תשי"ב, 289-293; ח.י. אברמוביץ, דורון לבר מצוה, חל-אביב תשט"ו, לא-צט, קנה-קס; תפילין (משרד החינוך והתרבות, המרכז לחוכניות לימודים ואוניברסיטת בר-אילן), ירושלים תשל"ג.

GREENSTONE-BLAU-HIRSCH, Jewish Encyclopaedia 10, New York 1907, 21-28; A.R.S. KENNEDY, Hastings' Dictionary of the Bible 3, Edinburgh 1911, 869-874; J. MANN, HUCA 4 (1927), 288-299; STRACK-BILLERBECK, Exkurse zu einzelnen Stellen des Neuen Testaments 4/1, München 1928, 250-276; L.I. RABINOWITZ, Encyclopaedia Judaica 15, Jerusalem 1972, 898-903.

[ב] מונחים:

על (א) תפילין:

מן הראשונים:

תוספות למנח' לד, ע"ב (ד"ה לטוטפת); הרא"ש, הלכות קטנות, הלכות תפילין, סי' ב; ר' יעקב בן הרא"ש, טור אורח חיים, הלכות תפילין, כה; א. קאהוט, סי' עירוך השלם ד, כה-כו; ח. רנח; מ. ראדינסזאה, תפלה למשה (מקוצי), פרעסבורג תרמ"ג, 51-88; ועוד:

י. אייזנשטיין, אוצר ישראל י, ניריורק תשי"ב, 291-292; E.A. SPEISER, JBL 82 (1963), 301-306; idem, Studies in Honor of B. Landsberger, Chicago 1965, 389-393; על (ב) קמיע ו"פולאקטיון": J.H. TIGAY, HThR 72 (1978), 45-52.

על (ג) טוטפת:

Th. NOLDEKE, Mandäische Grammatik, Halle 1875, XXIX; M. LIDZBARSKI, Das Johannesbuch der Mandäer, Giessen 1915, 124; J.H. TIGAY, HThR 72 (1979), 45-52.

על [ג] משמעות התפילין:

L. BLAU, Die altjüdischen Zauberverwesen, Budapest 1898, 150 ss.; M. GASTER, in ERE 3, 454-455; J. TRACHTENBERG, Jewish Magic and Superstition, New York 1970, 145-147, 158, 169; על [ד] (א):

מ.ד. גרוס, אוצר האגדה ג, ירושלים תשכ"א, תתרכו-תתחלכ, הע' 112-113, 115-116; ל. גינוברג, אגדות היהודים ד, רמת-גן תשכ"ח, 1, 10, 135, 229; ה. 74.

A.R.S. KENNEDY, Hastings' Dictionary of the Bible 3, Edinburgh 1911, 873; STRACK-BILLERBECK, Exkurse zu einzelnen Stellen des Neuen Testaments 4/1, München 1928, 252 ss.; POPE-TIGAY, UF 3 (1971), 117-125.

על התפילין ממעלות מדבריהן:

י. אהרונ' ידיעות כה (תשכ"א), 30-32; ש. גורן, תורת המועדים, חל-אביב תשכ"ד, 496-510; י. ידין, ארץ-ישראל ט (תשכ"ט), 60-85; R. DE VAUX, RB 60 (1953), 263-264, 269; BARTHÉLEMY-MILIK, Qumran I, 72-76; K.G. KUHN, Phylakterien aus Höhle 4 von Qumrân, Heidelberg 1957; G. VERMES, VT 9 (1959), 65-72; J.T. MILIK apud BENOIT-MILIK-DE VAUX, Les Grottes de Murabba'at, (DJD 2), Oxford 1961, 80-85; idem, apud BAILLET-MILIK-DE VAUX, Les 'Petites Grottes' de Qumrân, (DJD 3), Oxford 1962, 149-157; idem, RB 73

מס' 28, שו' 2-6; באכדית נוהגים מונחים שמשמעם אות עבדות (šindu; וכן idāti ša ardūti); חותם עבד המוזכר בתלמוד (שבת נח, ע"א), וכיוצא בזה אות בעלות על עבדים המוזכר אצל פילון (De Spec. Leg. I 10,58). (3) סימני נאמנות או שייכות לאל (השווה יש' מדה; הרודוטוס ב, 113; חשמ"ג ב, כט; פילון, שם, שם; חזון יוחנן ז, ב; יד, א; וכמובן המילה). (4) חפצים וסימנים אפוטרופאיים כגון לחשים (יש' ג, כ) ותוים (יש' ט, ד; והשווה חזון יוחנן ט, ד).

המלה זכרון מתחלפת לפעמים עם אות (במ' יז, גה; יהו' ד, ו, ו). הכוונה הגדול נשא על כתפות האפוד אבני זכרון (שמ' כח, יב; השווה פס' כט), הבאים להזכיר את בני ישראל לפני ה'. לפי המקראות המזכירים אות וזכרון ברור שהחפצים הקרויים כן אינם באים להזכיר דבר למי שנושא אותם, אלא להזכירו לפני ה' או לבני אדם אחרים (השווה גם שמ' ל, טז; במ' לא, נד; זכ' ויד).

בפירוש המלה טוטפת נאמרו הרבה דעות וע"ע טטפת. אף-על-פי שהמלה מנוקדת תמיד בצורת ריבוי טוטפת, הכתיב לעולם של צורת יחיד, אפילו בכתבי-יד ממדבר-יהודה הכתובים בכתיב מלא. נראה אפוא שצורת היחיד, טוטפת, עיקר. מסתבר שטוטפת היא רצועה או חוט כרוכים סביב לראש, מעין קישוט הראש. סמך לפירוש זה בתיאור טוטפת כתכשיט ראש של אשה (מש' שבת ו, אה; תוס' שבת ד, ו, [מהד' צוקרמאנדל, עמ' 115]); והשווה דברי ר' אבהו (שבת נו, ע"ב) המפרש טוטפת כדבר המוקפת לה מאוזן לאוזן. בתרגומים הארמיים טוטפת מתרגם אצעה (שמ"ב א, י) ופאר (יש' כד, יז, כג), המקיפים לאבר, האצעה ליד והפאר לראש (גורונה של טוטפת מסתבר לפי הערבית طوف أو طاف, במשמעות לסובב, להקיף; לפי המשוער היתה הצורה המקורית *טטפת (והשווה ככב < כוכב). רצועות או סרטים הקשורים מסביב לראש הם לבוש אופייני לאנשי סוריה וארץ-ישראל המתוארים בציורים מצריים (ראה כרך ב, טורים 497-498; כרך ד, טור 1040). אפשר לפיכך להעלות על הדעת שהנוהג ללבוש רצועות כאלה הוא הרקע (מצד התרבות החומרית) לענוד איזה קישוט או קמיע על המצח — והיא הטוטפת האמורה במקרא.

[ו] סיכום. — מצות תפילין נלמדת מן הלשון המקראית: וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך (דב' ו, ח; ומקבילות). אבל לפי פשוטם של כתובים אלה אין כוונתם לחפצים ממשיים, אלא למיטאפורות לזכירה. אמנם הלשונות המשמשים למיטאפורות אלה משקפים נוהג קדום לקשור חפצים שונים לגוף, כאותות הזדהות, כקמיעין וכדומה. בין תפילין לקמיעין רב-הדמיון, אבל אין משמע הדבר שתפילין הם מעין קמיעין ושעיקר שימושם להגנה בפני מזיקים. כל הנתונים האלה נתבררו לעיל, אלא שקשה לתאמנם זה עם זה, והם צריכים הסבר כולל.

נראה שבימי בית-שני (ויש אומרים כבר בס' דברים) הורגש הצורך להפוך את המיטאפורה שבכתובים למשהו מוחשי, שבאמצעותו יהיה אפשר לקשור את דברי התורה לגוף ממש. קשירה זו שמטרתה כבוד התורה וקיום מוחשי של מצוותיה נעשתה ממילא דומה לקשירת קמיעין, שכן